

АДАПТИВНА ПОВЕДІНКА ДОМОГОСПОДАРСТВ І РИЗИКИ ІНСТИТУЦІЙНИХ ПАСТОК В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

© 2016 БАБІЙ М. В.

УДК 330.16

Бабій М. В. Адаптивна поведінка домогосподарств і ризики інституційних пасток в умовах трансформаційних процесів

Розкриваються перетворені форми реалізації принципу переваги ліквідності в умовах тривалої нестабільності доходів та цін як підстава мутації адаптивної поведінки домогосподарств. Охарактеризовано макроекономічні та інституційні наслідки трансформації збереження ліквідності у збереження споживчих запасів домогосподарств в умовах аномальної цінової нестабільності. Розкрито вплив уповільнення обігу запасів на прискорення обігу грошей та падіння ВВП. Показано, що схильність держави перекладати на домогосподарства функцію кредитора останньої інстанції, який в будь-якому разі зможе знайти спосіб виживання, не враховує специфічних форм адаптивної поведінки домогосподарств та несе в собі ризик тотальної деінституціоналізації господарчої системи та заміни державних регулятивних механізмів на механізми прямого насильства. Доведено, що соціальні обмеження на політику фінансової стабілізації повинні бути стратегічним орієнтиром для держави, яка вимушена шукати шляхи інтеграції у глобальний простір в умовах небезпечних розривів та шоків внутрішнього та зовнішнього походження.

Ключові слова: домогосподарство, адаптація, інфляція, схильність до збереження, інституційна пастка, ризик, фінансова стабілізація, соціальні обмеження.

Бібл.: 15.

Бабій Максим Володимирович – аспірант, кафедра економічної теорії та економічних методів управління, Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна (пл. Свободи, 4, Харків, 61022, Україна)

E-mail: mbabiy@ukr.net

УДК 330.16

Бабий М. В. Адаптивное поведение домохозяйств и риски институциональных ловушек в условиях трансформационных процессов

Раскрываются превращённые формы реализации принципа предпочтения ликвидности в условиях длительной нестабильности дохода и цен как предпосылка мутации адаптивного поведения домохозяйств. Охарактеризованы макроекономические и институциональные последствия трансформации сбережения ликвидности в сбережения потребительских запасов домохозяйств в условиях аномальной ценовой нестабильности. Раскрыто влияние замедления оборота запасов на ускорение оборота денег и падение ВВП. Показано, что склонность государства перекладывать на домохозяйства функцию кредитора последней инстанции, который в любом случае сможет найти способ выживания, не учитывает специфических форм адаптивного поведения домохозяйств и несёт в себе риск тотальной деинституционализации хозяйственной системы и замены государственных регулятивных механизмов на механизмы прямого насилия. Доказано, что социальные ограничения на политику финансовой стабилизации должны быть стратегическим ориентиром для государства, которое вынуждено искать пути интеграции в глобальное пространство в условиях опасных разрывов и шоков внутреннего и внешнего происхождения.

Ключевые слова: домохозяйство, адаптация, инфляция, склонность к сбережению, институциональная ловушка, риск, финансовая стабилизация.

Библ.: 15.

Бабий Максим Владимирович – аспирант, кафедра экономической теории и экономических методов управления, Харьковский национальный университет им. В. Н. Каразина (пл. Свободы, 4, Харьков, 61022, Украина)
E-mail: mbabiy@ukr.net

UDC 330.16

Babiy M. V. The Adaptive Conduct of Households and the Risks of Institutional Traps in the Conditions of Transformation Processes

The transmuted forms of implementing the principle of the liquidity preference in the face of protracted instability of both income and prices as the prerequisite for mutation of the adaptive conduct of households are disclosed. The macroeconomic and institutional impacts of transformation of saving the liquidity into the stocks of consumer savings of households in terms of the abnormal price volatility have been characterized. Influence of slowing the turnover of stocks on accelerating the turnover of money along with reducing GDP has been disclosed. It is shown that the propensity of the State to pass on to households the function of lender of the final instance, which in any case would be able to find a way to its survival, ignores the specific forms of adaptive conduct of households and includes the risk of a total de-institutionalization of the economic system together with replacement of the State regulatory mechanisms with the mechanisms of direct violence. It has been proven that social restrictions to the policy of financial stabilization must be a strategic benchmark for the State, which is being forced to seek ways to integrate into the global space in the conditions of dangerous ruptures and shocks of both internal and external origin.

Keywords: household, adaptation, inflation, propensity to save, institutional trap, risk, financial stabilization.

Bibl.: 15.

Babiy Maksym V. – Postgraduate Student, Department of Economic Theory and Economic Methods of Management, V. N. Karazin Kharkiv National University (4 Svobody Square, Kharkiv, 61022, Ukraine)
E-mail: mbabiy@ukr.net

В умовах посилення впливу на економіку України з боку невизначеного та конфліктного середовища особливого значення набувають адаптивні можливості як національної економіки в цілому, так і її окремих агрегованих суб'єктів. З токи зору важливих проблем теорії та практики економічного розвитку в умовах глобальної перехідності актуальними виглядають питання меж та наслідків адаптивних реакцій з боку домогосподарств.

Питання адаптації домогосподарств до коливань економічної кон'юнктури в науковій літературі розглядаються або в контексті забезпечення соціальної та макроекономічної стабільності [5, 7, 11, 14], або з точки зору оцінки внутрішніх механізмів прийняття адаптивних рішень [1, 4, 6, 10, 12, 13, 15]. Особливий зріз аналізу адаптивної поведінки уявляють собою спроби розгляду впливів історичних або трансформаційних процесів [2, 3, 8, 9].

Метою статті є аналіз механізмів адаптивної поведінки домогосподарств з точки зору оцінки загроз потрапляння господарчої системи у стан інституційної пастки.

Зовні адаптація домогосподарств до шоків у доходах або цінах виглядає або як скорочення/збільшення обсягів споживання та постачання благ, або як зміна структури та умов життєдіяльності. Тому більшість концептуальних підстав аналізу життєдіяльності домогосподарств одночасно є і підставами дослідження їх адаптивної поведінки. Більш складною проблемою для домогосподарств є зміна у правилах, коли доступ до благ ускладнюється через інституційні зміни. Більшість теоретичних моделей виходить з припущення про незмінність інституційних умов та стимулів, про що прямо писав Дж. М. Кейнс [6]. Це дає можливість теоретикам зосередитися на функціональних умовах досягнення поточної та довгострокової рівноваги домогосподарств.

Однак сьогодення ситуація для багатьох країн світу, включаючи й Україну, є ситуацією радикальних зрушень, що зачіпають не лише інституційні форми їх життєдіяльності, але й ціннісні підстави прийняття економічних рішень. У таких умовах значні ресурси можуть витрачатися не на максимізацію корисності домогосподарств, а на пошук нового статусу, більш менш стійких інституційних умов. Однак такі умови можуть виявитися насправді інституційною пасткою, де рівновага споживача досягається на низькому рівні.

Відповідно до постулатів неокласичної економічної теорії економічною метою життєдіяльності домогосподарств є споживання, яке спрямовано на задоволення потреб його членів. Це відрізняє статус домогосподарств від статусу фірм, метою яких є одержання прибутку за рахунок виробництва та реалізації товарів і послуг. Такий підхід допомагає встановити первинні підстави розрізнення макроекономічних суб'єктів, але не враховує економічний потенціал домогосподарств, який у процесі його реалізації спричиняє значний вплив на сукупні попит і пропозицію.

Частково цю обмеженість неокласики у трактуванні місії домогосподарств подолав Дж. М. Кейнс. Він вважав, що сукупний ефект рішень, прийнятих домашніми господарствами, визначає темпи економічного зростання, сальдо торгового балансу, обсяг випуску, рівень зайнятості [6]. Макроекономічний статус домогосподарств не може бути зведений лише до функції кінцевого споживання, тому що він включає принципово важливі функції постачальника ресурсів. Водночас сукупний адаптивний потенціал раціональних рішень домогосподарств є обмеженим, внаслідок чого економічна система має потребу у зовнішніх стабілізаторах. Ця ідея є принципово важливою для подальшого дослідження сукупного адаптивного статусу домогосподарств з більш широких позицій

Нова теорія домогосподарств, яку розробили у другий половині ХХ століття Г. Беккер, Ш. Лундберг, Р. Поллак, трактує домогосподарство як економічний суб'єкт, що є активним виробником товарів та послуг, пов'язаних з відтворенням людського капіталу [10, 13].

Саме домогосподарство надає споживчим благам форму кінцевого споживання, в чому складається його суспільна функція. Починаючи з фундаментальних робіт Г. Беккера [1, 10], основна увага в аналізі економічних функцій домогосподарств приділяється все більш змістовному наповненню моделі максимізації корисності з точки зору споконвічної структурності цього суб'єкта. Відмова від принципу «чорної скриньки» дозволяє отримати більш адекватні уявлення про мотиви та механізми прийняття рішень домогосподарств в умовах змінних доходів та цін. Адаптація виступає як один з аспектів оптимізуючої поведінки домогосподарств, які діють в умовах бюджетних обмежень.

Востанні роки така позиція активно критикується з боку ряду вчених (наприклад, Ш. Лундберг і Р. Поллак [13]), що не поділяють підходу, який є заснованим на універсальній регулятивній ролі оптимізаційної поведінки домогосподарств. Більш реалістичні моделі поведінки домогосподарств засновані на диференційованих алгоритмах прийняття рішень всередині сім'ї, що означає, що поведінка домогосподарств не може бути раціоналізована максимізацією відомої функції корисності. Кожна людина в родині повинна характеризуватися специфічними уподобаннями. Як відмічає Р. Поллак [13], такі моделі не надають загальний механізм, що пояснює, яким чином ці переваги перетворюються в рішення домогосподарств.

Для вирішення цієї проблеми можливі два діаметрально протилежні підходи. У стратегічному підході рішення домогосподарства визначаються, виходячи з рівноваги Неша [12]. Іншими словами, кожен член сім'ї повинен максимізувати свою корисність щодо бюджетного обмеження, приймаючи задані рішення партнера. Колективний підхід, навпаки, апріорно постулює, що процес прийняття рішень, незалежно від його істинної природи, призводить до Парето-ефективних результатів. Це означає, що, в точці рівноваги, благополуччя однієї людини не може бути збільшено без зменшення добробуту інших осіб, в рамках домогосподарства.

К. Макоурс звертає увагу на те, що домашні господарства в країнах, що розвиваються, часто значною мірою піддаються ризику зовнішніх шоків. Незважаючи на стратегії ризику домогосподарств, такі шоки часто призводять до суттєвих втрат добробуту. З огляду на ймовірність того, що шоки пропозиції продовольства можуть бути нейпринятно глибокими, необхідно підвищити увагу питанням політики щодо вдосконалення стратегії управління ризиками домогосподарств. Неінституційна теорія домогосподарств трактує їх життєдіяльність з позицій часткового подолання невизначеності за допомогою інструментів реціпрокності, звичних сімейних угод, ієрархій, статусів [5, 12]. Відносно самостійним сучасним напрямом досліджень є аналіз адаптації домогосподарств до цінових коливань та до змін державної політики в умовах ринкових трансформацій [7].

На наш погляд, таке різноманіття теоретичних підходів до економічної природи та місії адаптації домогосподарств уявляє собою різні рівні теоретичних абстракцій та різні умови їх прикладання до обґрунтування прак-

тичних дій та політик. Для кожної моделі можна знайти специфічну сферу економічної реальності, що є обмеженою в часі та просторі, де модель даватиме більш менш прийнятні результати. Особливо цікавими в цьому сенсі виглядають так звані інституційні пастки.

Тракування інституційної пастки як особливого стану господарської системи, в якому рівновага досягається при низькому рівні використання ресурсів, але основні суб'єкти системи зберігають свій інституційний статус, було запропоновано свого часу В. М. Полтеровичем [8]. Він визначав інституційні пастки як неефективні стійкі інститути, які можуть виникати або випадково, внаслідок невизначеного характеру економічних трансформацій, або закономірно, як наслідок дії так званого *QWERTY*-ефекту або залежності від попереднього шляху. У цій роботі пропонується враховувати аналіз інституційних ризиків адаптивної поведінки домогосподарств, які можуть реалізовуватися як потрапляння господарської системи в інституційну пастку.

Справа в тому, що більшість існуючих теоретичних підходів передбачають інституційну нейтральність адаптивних реакцій домогосподарств, тобто відсутність впливу на рівень додержання або недодержання інституційних обмежень. Таке припущення є важливою умовою релевантності цих моделей. Можливість зафіксувати інституційні умови дозволяє сконцентруватися на раціональному виборі, на ресурсних обмеженнях та функції корисності домогосподарств.

Водночас, існують такі часово-просторові локуси економічної реальності, де практично всі підходи припиняють свою дію як інструменту обґрунтування дій та політик. Це стани принципової соціально-економічної невизначеності (трансформаційні інституційно-ціннісні зсуви, фундаментальні шоки). Сучасні економетричні моделі домогосподарств представляють кількість придбаних товарів як функцію від цін, сукупного доходу та інших змінних, які можуть вплинути на переваги. Загалом, величина покупки неявно передбачається рівною споживанню агента. Чи є таке припущення коректним для будь-яких умов? Наш власний досвід 90-х років 20 століття свідчить, що в умовах глибокої кризи значна частка закупівель не споживається, а зберігається. Рішення про це частіше всього приймаються інтуїтивно, але носять масовий характер. Аналіз змісту наслідків таких аномалій є дуже важливим з огляду на швидкі зміни у статусі та структурі домогосподарств в умовах глобальних зрушень, учасником яких є сьогодні й наша країна.

Попередньою умовою розуміння ролі адаптивної поведінки домогосподарств у русі господарчої системи до стану фундаментальної кризи, в процесі розгортання цього стану та виходу з нього, є фіксація (опис) тих відмінностей, які породжують ефекти, що не передбачаються існуючими моделями.

Першим прикладом таких аномальних наслідків адаптаційної поведінки домогосподарств може служити соціально-економічний колапс, у який потрапила Україна в першій половині 90-х років минулого століття. Фактично криза брала початок ще всередині так званої адміністративно-командної системи, або державно-

монополістичного соціалізму. Специфічні інфляційні процеси розгорталися вже протягом 1980-х років. Можна було розрізнити дві різні моделі проникнення інфляційних процесів усередину соціалістичної економіки: польська модель, коли планові ціни формально стабільні, але виникає дефіцит та чорний ринок (вона була притаманна і радянській економіці); югославська модель, коли ціни зростали швидко, але дефіциту не було завдяки вільному ціноутворенню шляхом взаємодії попиту та пропозиції.

Уже в ті роки домогосподарства адаптувалися до прихованої інфляції шляхом створення та збільшення запасів товарів народного споживання, які можна було зберігати. Своєю чергою, це збільшувало рівень дефіцитності споживчого ринку та прискорювало зростання цін на його тіньовому сегменті. Фактично швидкість обертання запасів знижувалася, що було окремим чинником падіння ефективності соціалістичної планової економіки та накопичення внутрішніх структурних та відтворювальних диспропорцій.

Розпад Радянського Союзу не лише не припинив ці процеси, а сприяв їх переходу у стадію економічного колапсу. Можна послатися на спробу з'ясувати мотивацію деструктивної адаптації домогосподарств та підприємств, яка була прийнята у 2003 р. [3, 4]. Тоді було показано, що коли інфляція стає занадто високою, характер адаптації до цінових змін може стати руйнівним для макроекономічної системи, оскільки раціональна детермінанта економічної поведінки підприємств і домогосподарств буде придушуватися монетарними збуреннями, і в господарській системі виникнуть хаотичні коливання. Руйнівні наслідки гіперінфляції для домогосподарств та реального сектора українська економіка повною мірою відчула на собі в 1990-ті роки.

Ситуація, що склалася в економіці України в ті роки, може розглядатися не як падіння попиту на ліквідність у його основних іпостасях (мотив застереження, трансакційний мотив, спекулятивний мотив), а як його мутація через втрату грошима як такими ознак ліквідності. Свого часу Дж. М. Кейнс писав: «Особливості грошей складаються лише у відносному перевищенні ліквідності понад витратами утримання». [6, с. 409]. Якщо витратами утримання вважати втрати багатства внаслідок надзвичайного зростання цін споживчих благ, про перевищення ліквідності казати вже неможна. Фактична ліквідність грошей стає від'ємною.

В умовах гіперінфляції то, що залишилося від грошей, не може вважатися за нейтральний фактор. Вплив цього фактора є однозначно негативним. Наполегливе утримання економічним агентом того, що в минулому було ліквідністю, карається впритул до його зубожіння. Люди, які у 90-ті роки до останнього вірили в надійність грошей або їх субститутів, втратили майже все.

Більшість теоретичних моделей виходить мовчазно з припущення універсальності грошових оцінок як аналітичного інструменту прийняття рішень домогосподарств щодо споживання та збереження наявного багатства. Такий підхід бере начало ще з відомого вислову Дж. Кейнса про те, що гроші є зв'язком між сьогоденням та майбутнім [6, с. 451]. Для домогосподарств це озна-

чає обов'язковість грошових збережень для забезпечення споживчої безпеки в умовах волатильності цін або ринкової пропозиції як такої.

Водночас ряд досліджень звертає увагу на реальність такої альтернативи, як збереження не грошей, а фізичних запасів продовольчих товарів. Наприклад, К. Ньюмен і Ф. Уейнрайт, розглядаючи стратегії домогосподарства в умовах дефіциту споживання, що викликаний несприятливими потрясіннями доходів, виказують ідею щодо можливості використання різних форм активів залежно від абсолютного рівня ризику. Така ідея сумісна з трактуванням гіперінфляції як особливої форми катастрофічного ризику для домогосподарств.

У роботі 2013 р. [11] йдеться про оцінку пропозицій щодо координації складських запасів на міжнародному рівні, з метою зниження волатильності цін. Авторами розглядаються ці пропозиції на тлі аналітичних оцінок і обробки емпіричних даних. За їх висновками, плани з підтримки фізичних запасів виявляються занадто дорогими і не здатні мобілізувати необхідну підтримку домогосподарств.

Те ж саме стосується і підтримання фінансових резервів або встановлювання офіційних гарантій про постачання в рамках надзвичайних ситуацій, таких як скорочення виробництва і підвищення цін. Збереження не грошей, а фізичних запасів розглядається як реальна, але небажана альтернатива. Однак неясно, чи може така девіація мотиву застережності суттєво впливати на загальну величину ринкової пропозиції впритул до виникнення сильного негативного зворотного зв'язку.

Як було показано у 2003 р. [3, 4], прискорення обігу грошей – це зворотний бік уповільнення обігу запасів споживчих благ домогосподарств або виробничих запасів підприємств. При цьому було припущено наявність зворотної залежності між двома швидкостями обігу – грошей та запасів: якщо зростає швидкість обігу грошей, то знижується швидкість обігу запасів, і навпаки [3, с. 9]. Аргументом на користь такого зв'язку дослідник вважає взаємну субституцію грошей та запасів. Однак чи можна вважати таку субституцію повною? Якщо це мало місце, то не існувало би проблеми інституційного та соціально-економічного колапсу, в якому опинилася Україна у першій половині 90-х років. Однак така субституція є більш ніж відносною внаслідок низької ліквідності абсолютної більшості запасів. Заміна грошей на запаси не знімає невизначеність умов відтворення ані для домогосподарств, ані для підприємств, тому колапс є неминучим.

На наш погляд, більш коректно було б казати про таку зворотну залежність не між двома швидкостями, а між прискореннями швидкості обігу – запасів і грошей. Безпосереднім механізмом, який забезпечує реакції економічних агентів у такому напрямі, є їх очікування, які будуються на оцінках минулого та поточних змінах. Інакше кажучи, у механізмі виникнення інституційної пастки важливими є не швидкості грошей та запасів, а їх похідні.

Якщо домогосподарства у процесі адаптації до невизначеності базових умов їх відтворення вдаються до аномальних зберігаючих практик, то вони несвідомо, але

масово, погіршують умови доступу до економічних ресурсів як для себе, так і для підприємств. Вихід за межі цих практик можливий лише за рахунок зовнішнього шоку різкого стиснення грошової маси, що припиняє гіперінфляційні процеси. У цьому разі загальний дефіцит грошей породжує відновлення попиту на ліквідність у традиційному сенсі. Цю ліквідність не просто можна зберігати, а бажано зберігати у відповідності до трьох означених вище мотивів. Така трансформація у вигляді відновлення попиту на ліквідність дає можливість увімкнути класичний для кейнсіанської моделі зростання пропозиції (зайнятості) у відповідь на зростання ефективного попиту.

Імператив грошових збережень в умовах невизначеності відображає бачення або відчуття економічної реальності, що склалася в умовах зрілої ринкової системи. У такій системі завдяки збалансованій логістиці та вільному ціноутворенню дефіцит є практично неможливим. Інфляційні процеси частково модифікують стимули до споживання і збережень домогосподарств, але вони не торкаються принципу переваги ліквідності. Можливість перетворення грошей у неліквід у таких моделях не розглядається. Хоча досвід фінансово-економічних катастроф 20 століття свідчить про те, що така можливість не є нульовою (економіка Німеччини після Першої світової війни, економіка України в перші роки незалежності).

В умовах гіперінфляції гроші не можуть розглядатися як еталон ліквідності, хоча попит на гроші залишається важливим чинником макроекономічних зрушень та адаптацій руйнівного характеру. Але на цей попит впливає альтернативний актив домогосподарств, який частково відповідає міркуванням економічної обережності – запаси споживчих товарів. Вкладення в споживчі товари довгострокового зберігання дає домогосподарствам можливість пережити складні часи. Слід додати, що поведінка підприємств може бути схожою, хоча й мотивація їх є іншою: вони дбають про можливість забезпечити відтворювальний процес в умовах порушення коопераційних зв'язків.

Це породжує сильний макроекономічний шок: в умовах вільного ціноутворення виникає дефіцит, оскільки значна частина ВВП іммобілізується у вигляді наднормативних запасів. Швидкість обороту запасів у національній економіці є зворотною величиною показником рівня зв'язування ВВП у запасах (частка середньорічних запасів домогосподарств і підприємств у ВВП). Виникає додатковий чинник падіння ВВП і ринкової пропозиції товарів – падіння виробництва внаслідок відсутності необхідних елементів змінних витрат.

Якщо припустити, що в умовах інфляції метою домогосподарства є таке розміщення активів, яке забезпечує збереження багатства, то умовою цього збереження є якомога швидке витрачання грошей для закупівлі необхідних споживчих товарів довгого зберігання. Сукупний результат адаптивних дій домогосподарства складатиметься з двох компонентів: приріст багатства, отриманий у результаті зниження альтернативних витрат зберігання запасів мінус частина багатства, що

втрачена в результаті зростання альтернативних витрат зберігання грошових залишків.

Оскільки в умовах зростання цін і додаткового зв'язування ВВП у формі запасів відбувається реальне падіння ВВП, то необхідно врахувати ще й втрату частини багатства внаслідок недовироблення ВВП через зайву іммобілізацію ресурсів у формі зберігання запасів. Схильність заміщати грошові залишки товарними запасами в умовах зростання цін призводить національну економіку до ендогенної пастки адаптивної поведінки. Оскільки пастка є ендогенною, то вихід з неї можливий лише за рахунок екзогенного чиннику монетарного шоку.

У цьому випадку дефіцит грошей унеможлиблює створення наднормативних запасів, і домогосподарства повертаються до класичних форм зберігаючої поведінки, хоча і вкрай обмежених масштабах.

Говорячи іншими словами, домогосподарство не буде заміщати грошові залишки товарно-матеріальними запасами, якщо втрата багатства через недовироблення дорівнюватиме компенсує приросту багатства, отриманого в результаті зниження альтернативної вартості зберігання запасів.

Ланцюжок послідовних раціональних оцінок та рішень домогосподарств у контексті змін у макроекономічному середовищі виглядав таким чином: споживчий шок внаслідок прискорення кризи державної економіки – актуалізація мотиву обережності в умовах деградації державних гарантій – зростаючі інфляційні очікування – максимальне скорочення касових залишків – актуалізація стабілізуючих механізмів внутрішньосімейних трансфертів – реалізація мотиву обережності у формі максимального збільшення споживчих запасів – поглиблення товарного дефіциту – прискорення обігу грошей і демонетизація економіки. Якщо б у системі існували інституційна довіра та стійкі інституційні очікування домогосподарств, рішення щодо відмови від касових залишків не мали б характеру масового одночасного шоку, і інфляційна катастрофа могла не відбутися.

Свою роль у виникненні інституційної пастки відіграла деградація статусного виміру соціально-економічної системи. Швидка руйнація радянської системи статусів створювала ілюзію економічної і, перш за все, споживчої, свободи. Оскільки функціонування системи статусів було спряжено з прихованими трансакційними витратами (витрати обмеження максимізації корисності домогосподарств внаслідок виключення ідеологічно неприпустимих споживчих рішень, витрати слідування ритуалам комуністичного благочестя), то ліквідація цієї системи супроводжувалася збільшенням ступенів свободи, але без відповідного збільшення здатностей до користування цією свободою. Але саме статус найбільшою мірою пов'язаний з ідентичністю соціального суб'єкта, виступаючи як її зовнішній прояв.

Як свого часу показав В. Тернер [9], для будь-якого соціуму притаманно час від часу потрапляти у безстатусний, або безструктурний, стан. У цих умовах головним вектором активності окремої людини або сім'ї стає пошук статусу як передумови її відтворення. Актуальні

обмеження та критерії прийняття рішень виходять з площини моделі раціонального вибору щодо обмежених ресурсів, хоча останні й присутні як контекст.

Чому така ситуація може бути розцінена як інституційна пастка? Тому, що відбувся перерозподіл суспільної довіри між її інституційною та особистою складовими. Особиста довіра вимушено приймає на себе вісь тягар підтримання базової соціальності суспільства, включаючи і критерії соціально прийнятної поведінки. Така система не може забезпечити того рівня спеціалізації таї кооперації, якого вимагає технологічна основа економіки, оскільки за межами локалізованих зон довіри панує тотальна недовіра.

Незважаючи на часткове зниження окремих елементів трансакційних витрат для домогосподарств, що сприяє більш повному використанню внутрішньосімейних ресурсів, загальний рівень цих витрат у масштабах господарської системи різко зростає. Намагання компенсації загальної катастрофи господарської системи внутрішньою стабільністю сектора домогосподарств підштовхує економіку до стійкого, але вкрай низького, рівня рівноваги. Демонетизована економіка здатна вижити лише як економіка автономних домогосподарств.

Відбувається приватизація державної влади, яка стає націленою на захоплення власності, але не на захист прав та арбітраж. Статусний вимір системи мутує у владу кримінальних авторитетів. Масштаби цієї влади більш-менш відповідають обмеженим потребам домогосподарств у арбітражі та захисті.

ВИСНОВКИ

В умовах трансформаційних зрушень та шоків явищ, які їх супроводжують, катастрофа домогосподарств може початися зі швидких екзогенних змін у цінах і доходах, які не можуть бути компенсовані шляхом стандартних адаптивних реакцій. У цьому випадку інтуїтивні дії в напрямі збільшення фізичних запасів лише прискорюють виникнення ситуації загального дефіциту виробничого та споживчого характеру. Якщо спробувати інтерпретувати таку ситуацію в поняттях та інструментах моделі інституційних пасток, то можна помітити, що поведінка домогосподарств є обмежено раціональною, а саме, в межах, які задаються вузькою системою цінностей так званих «малих груп» (Ф. Хайек). Координуючий потенціал цих цінностей є обмеженим, але водночас цінності розширеного порядку тимчасово виключаються внаслідок втрати довіри до грошей та держави.

Така ситуація є замкнутим колом, тому в її учасників немає ні ресурсів, ні стимулів змінити напрям і характер таких дій. Вони звикають вижити в умовах низької довіри та втрати більшої частини свого багатства. А таке звикання є передумовою небезпечної псевдоінституціоналізації: держава не має потреби в тому, щоби переконати домогосподарства в корисності довіри до неї, а домогосподарства мінімізують власні потреби в захисті та арбітражі з боку держави.

Внаслідок втрати необхідної норми комплементарності держави та домогосподарств фактично відбу-

вається деінституціоналізація господарчої системи. Як наслідок, регулятором економічних відносин в умовах відсутності працюючих правил стають силові практики, перш за все, кримінальні. Це, своєю чергою, само по собі є додатковим чинником деградації суспільного розподілу праці та притаманних йому систем спеціалізації та кооперації. Натуралізація господарчого життя та автаркія відкидають суспільство в попередні епохи.

У разі зовнішньої ізоляції така система може існувати достатньо довго. Як що ж зовнішні впливи будь-якого характеру є більш-менш значимими, то цей час суттєво скорочується. Або система деградує під тиском руйнуючих впливів впритул до повної фрагментації та стає своєрідним «будівельним матеріалом» для зовнішніх суб'єктів, або вона стає на шлях одужання, відновлення системи правил шляхом закріплення власних інститутів та запозичення зовнішніх інституційних зразків.

Таким чином, схильність держави за певних обставин де-факто перекладати на домогосподарства функцію кредитора останньої інстанції, який в будь-якому разі зможе знайти спосіб виживання, несе в собі суттєвий ризик тотальної деінституціоналізації господарчої системи та заміни державних регулятивних механізмів на регулятивні механізми прямого насильства – зі всіма витікаючими з цього наслідками. Тому соціальні обмеження на політику фінансової стабілізації повинні бути стратегічним орієнтиром для держави, яка вимушена шукати шляхи інтеграції у глобальний простір в умовах небезпечних розривів та шоків внутрішнього та зовнішнього походження. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Беккер Г. Экономический анализ и человеческое поведение / Г. Беккер // Thesis. – 1993. – Т. 1. – Вып. 1. – С. 24–38.
2. Галієв Е. Е. Прошово-кредитні механізми структурного розвитку економіки в умовах ринкової трансформації : автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.01.01 – економічна теорія [Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна] / Е. Е. Галієв. – Харків, 2003. – 18 с.
3. Галиев Э. Э. О некоторых предпосылках замедления скорости оборота денег в переходной экономике Украины / Э. Э. Галиев // Экономика: проблемы теории та практики : збірник наукових праць. – Вып. 160. – Дніпропетровськ, 2002. – 331 с. – С. 125–130.
4. Галишнікова Е. В. Финансовое поведение населения: сберегать или тратить / Е. В. Галишнікова // Финансовый журнал. – 2012. – № 2. – С. 133–140.
5. Дуу Ш. Психология финансовых рынков: Кейнс, Мински и поведенческие финансы / Ш. Дуу // Вопросы экономики. – 2010. – № 1. – С. 99–113.
6. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег / Дж. М. Кейнс // Антология экономической классики / Предисловие, составление И. А. Столярова. – М. : ЭКОНОВ, Ключ, 1993. – 486 с.
7. Ломачинська І. А. Оптимізація фінансової поведінки домогосподарств у трансформаційній економіці України / І. А. Ломачинська // Економічний простір. – 2011. – № 49. – С. 141–149.
8. Полтерович В. М. Институциональные ловушки и экономические реформы [Электронный ресурс] / В. М. Полтерович // Институциональная экономическая теория: Транзитология (Институциональная теория переходной экономики). – М., 1999. – Режим доступа : <http://www.institutional.boom.ru/tranzitology.htm>

логия (Институциональная теория переходной экономики). – М., 1999. – Режим доступа : <http://www.institutional.boom.ru/tranzitology.htm>

9. Тернер В. Символ и ритуал / В. Тернер. – М. : Наука, 1983. – 277 с.
10. Becker, G. S. *Treatise on the Family* / Gary S. Becker. – Cambridge: Harvard University Press, 1981; Enlarged edition, 1991. – 304 p.
11. Halsema, A. Stockholding, price volatility, and food security: A review of proposals / A. Halsema, M. A. Keyzer // SOW-VU, July 2013/ Study commissioned by the Ministry of Economic Affairs of the Netherlands.
12. Kahneman, D. Predicting a Changing Taste / D. Kahneman, J. Snell // Journal of Behavioral Decision Making. – 1995. – Vol. 5. – P. 187–200.
13. Lundberg, S. Family Inequality: Diverging Patterns in Marriage, Cohabitation, and Childbearing / Shelly Lundberg, Robert A. Pollak, Jenna E. Stearns // NBER Working Papers. – No. 22078, Issued in March 2016.
14. Macours, K. Volatility, Risk and Household Poverty: Micro-evidence from Randomized Control Trials [Electronic resource] / K. Macours // Paris School of Economics and INRA. – Mode of access : <http://ageconsearch.umn.edu/bitstream/128293/2/Macours.pdf>
15. Newman, C. Income Shocks and Household Risk-Coping Strategies: Evidence from Rural Vietnam [Electronic resource] / C. Newman, F. Wainwright. – Mode of access : <https://ideas.repec.org/p/iis/dispa/iiisd358.html>

Науковий керівник – Яременко О. Л., доктор економічних наук, професор кафедри економічної теорії та економічних методів управління економічного факультету Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна

REFERENCES

- Bekker, G. "Ekonomicheskiy analiz i chelovecheskoye povedeniye" [Economic analysis and human behavior]. *Thesis*, vol. 1, no. 1 (1993): 24-38.
- Becker, G. S. *Treatise on the Family*. Cambridge: Harvard University Press, 1981.
- Dou, Sh. "Psikhologiya finansovykh rynkov: Keyns, Minski i povedencheskiye finansy" [The psychology of financial markets: Keynes, Minsky and emotional Finance]. *Voprosy ekonomiki*, no. 1 (2010): 99-113.
- Galishnikova, E. V. "Finansovoye povedeniye naseleniya: sberegat ili tratit" [The financial behavior of the population: to save or to spend]. *Finansovyy zhurnal*, no. 2 (2012): 133-140.
- Galiyev, E. E. "O nekotorykh predposylkakh zamedleniya skorosti oborota deneg v perekhodnoy ekonomike Ukrainy" [Some of the background of the slowdown in the rate of turnover of money in the transition economy of Ukraine]. *Ekonomika: problemy teorii ta praktyky*, no. 160 (2002): 125-130.
- Haliyev, E. E. "Hroshovo-kredytni mekhanizmy strukturnoho rozvytku ekonomiky v umovakh rynkovoi transformatsii" [Monetary mechanisms the structural development of the economy in conditions of market transformation]. *Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk*, 2003.
- Halsema, A., and Keyzer, M. A. "Stockholding, price volatility, and food security: A review of proposals". *SOW-VU*, 2013.
- Keyns, Dzh. M. "Obshchaya teoriya zanyatosti, protsenta i deneg" [The General theory of employment, interest and money]. In *Antologiya ekonomicheskoy klassiki*. Moscow: Ekonom-Kliuch, 1993.
- Kahneman, D., and Snell, J. "Predicting a Changing Taste". *Journal of Behavioral Decision Making*, vol. 5 (1995): 187-200.
- Lomachynska, I. A. "Optyimizatsiia finansovoi povedinky domohospodarstv u transformatsiinii ekonomitsi Ukrainy" [Opti-

mizing the financial behavior of households in transformational economy of Ukraine]. *Ekonomichnyi prostir*, no. 49 (2011): 141-149.

Lundberg, S., Pollak, R. A., and Stearns, J. "Family Inequality: Diverging Patterns in Marriage, Cohabitation, and Childbearing". *NBER Working Papers* (2016).

Macours, K. "Volatility, Risk and Household Poverty: Micro-evidence from Randomized Control Trials" Paris School of Economics and INRA. <http://ageconsearch.umn.edu/bitstream/128293/2/Marcours.pdf>

Newman, S., and Wainwright, F. "Income Shocks and Household Risk-Coping Strategies: Evidence from Rural Vietnam". <https://ideas.repec.org/p/iis/dispa/iisdp358.html>

Polterovich, V. M. "Institutsionalnyye lovushki i ekonomicheskiye reformy" [Institutional traps and economic reforms]. <http://www.institutional.boom.ru/tranzitology.htm>

Turner, V. *Simvol i ritual* [Symbol and ritual]. Moscow: Nauka, 1983.

УДК 330.1

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ НАУКОВИХ ПІДХОДІВ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ПОНЯТТЯ «ПРОСТОРОВА ПОЛЯРИЗАЦІЯ»

© 2016 ГОРІНА Г. О.

УДК 330.1

Горіна Г. О. Систематизація наукових підходів до визначення сутності поняття «просторова поляризація»

Метою статті є систематизація наукових поглядів до визначення сутності поняття «просторова поляризація» та відокремлення на цій підставі наукових підходів. Типізовано підходи та позиції науковців щодо використання терміна «поляризація» з огляду на його багатаспектність та міждисциплінарний характер. Узагальнення теоретичного апарату досліджуваного питання дало змогу відокремити такі підходи: системний, територіально-регіональний, просторово-економічний, глобалізаційний, соціальний. Зроблено висновок, що поняття «просторова поляризація» досить об'ємно і має в сучасній науці різні тлумачення та перебуває на стику регіональної економіки, економічної географії та соціології, інституціональної економіки, макроекономіки та демографії. Разом з тим, у більшості трактувань розкривається її економічна сутність, яка відображає нерівномірність соціально-економічного розвитку. Теоретичне узагальнення тлумачень та трактувань поняття «просторова поляризація» дало змогу відокремити чотири підходи до його визначення, а саме: ресурсний, факторний, ресурсно-факторний та інноваційний. Перспективами подальших досліджень у даному напрямі є аналіз факторів, формуючих просторову поляризацію.

Ключові слова: просторова поляризація, поляризації економічного простору, диспропорція, асиметрія, нерівномірність розвитку.

Табл.: 1. **Бібл.:** 30.

Горіна Ганна Олександрівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри міжнародної економіки та туризму, Донецький національний університет економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського (вул. Острівського, 16, Кривий Ріг, Дніпропетровська область, 50005, Україна)

E-mail: gorina_anna@mail.ru

УДК 330.1

UDC 330.1

Горина А. А. Систематизация научных подходов к определению сущности понятия «пространственная поляризация»

Целью статьи является систематизация научных взглядов к определению сущности понятия «пространственная поляризация» и выделение на основе этого научных подходов. Проведена типизация подходов и позиций ученых к использованию термина «поляризация», учитывая его многоаспектность и междисциплинарный характер. Обобщение теоретического аппарата изучаемого вопроса позволило выделить следующие подходы: системный, территориально-региональный, пространственно-экономический, глобализационный, социальный. Сделан вывод, что понятие «пространственная поляризация» достаточно объемно, имеет в современной науке различные толкования и находится на стыке региональной экономики, экономической географии и социологии, институциональной экономики, макроекономики и демографии. Вместе с тем, в большинстве трактовок раскрывается его экономическая сущность, которая отображает неравномерность социально-экономического развития. Теоретическое обобщение толкований и трактовок понятия «пространственная поляризация» позволило выделить четыре подхода к его определению, а именно: ресурсный, факторный, ресурсно-факторный и инновационный. Перспективой дальнейших исследований в данном направлении является анализ факторов, формирующих пространственную поляризацію.

Ключевые слова: пространственная поляризация, поляризации экономического пространства, диспропорция, асимметрия, неравномерность развития.

Табл.: 1. **Библ.:** 30.

Горина Анна Александровна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры международной экономики и туризма, Донецкий национальный университет экономики и торговли им. М. Туган-Барановского (ул. Острівського, 16, Кривий Ріг, Дніпропетровська область, 50005, Україна)

E-mail: gorina_anna@mail.ru

Gorina G. O. Systematizing Scientific Approaches to the Definition of the Concept of «Spatial Polarization»

The article is aimed at systematization of scientific views as to definition of the concept of «spatial polarization» and allocating scientific approaches on this basis. A typification of approaches and views of scientists towards use of the term of «polarization» has been carried out, taking into account the multi-dimensional nature and interdisciplinary nature of the term. A generalization of the theoretical apparatus as to the studied issue provided for allocating the following approaches: system, geographical-regional, spatial-economic, globalization, social. It is concluded that the concept of «spatial polarization» is sufficiently extensive, has different interpretations in the current science and is located at the junction of regional economics, economic geography and sociology, institutional economics, macroeconomics and demographics. However, most interpretations disclose its economic nature, which displays the unevenness of the socio-economic development. Theoretical generalization of interpretation and handling of the concept of «spatial polarization» has provided for allocating four approaches to its definition, namely: resource, factorial, resource-factorial and innovative. Prospect for further research in this area is analyzing the factors, which form the spatial polarization.

Keywords: spatial polarization, polarization of the economic space, disparity, asymmetry, unevenness of development.

Tabl.: 1. **Bibl.:** 30.

Gorina Ganna O. – PhD (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of International Economics and Tourism, Donetsk National University of Economy and Trade named after M. Tugan-Baranovsky (16 Ostrovskoho Str., Kryvyi Rih, Dnipropetrovsk region, 50005, Ukraine)

E-mail: gorina_anna@mail.ru